

HA REFERÁTUMOT TARTOTTAM VOLNA

SZÜCS JENŐ

---

*Az Új Márciusi Front
1988. november 5-i vitanapjának
jegyzőkönyve alapján*

A „harminc éves” megemlékezések sorában adjuk közre annak az előadásnak a szövegét, amelyet a XX. század egyik legjelentősebb magyar történésze, Szűcs Jenő (1928–1988) a magának az Új Márciusi Front nevet választó politikai csoportosulás 1988. november 5-i vitanapján elmondott. Szűcs Jenő esszéje Európa három történelmi régiójáról először 1980-ban a szamizdat *Bibó Emlékkönyv*ben jelent meg. Ebben optimista víziót fogalmazott meg arról, hogy vannak

történelmi alapjai a közép-kelet-európai régióban a nyugati típusú demokrácia alapját adó „civil társadalom” kialakulásának. Ehhez a gondolathoz kapcsolódik kevésbé derűlátóan – a halála előtt néhány héttel elmondott utolsó beszéde, amely nyomtatásban egy ma már nehezen hozzáférhető kiadványban volt olvasható. 2018-ban az emléke előtt tisztelegve újraközölte az *Átlátszó*, ezt teszi a *BUKSZ* is – némi kiegészítéssel az eredeti nyomtatvány alapján. *K.G.*

Szűcs Jenő: Mint látható, a szereposztás az, hogy mindenki valamilyen szakmát, bizonyos megközelítési aspektust képvisel. Nekem nem állampolgári, hanem történelmi minőségemben kell valamit mondani, s éppen ezért az égvilágon semmit nem akartam mondani. Formai tévedés történt. Én nem vállaltam ezt a referátumot, és le is akartam mondani. Írtam egy levelet az Új Márciusi Frontnak, amelyben megindokolom, hogy miért nem célszerű most történelmi aspektusból megközelíteni az itt vitatandó kérdést. Az Új Márciusi Front vezetősége azonban azt mondta – nem is tudom, minek mondom, nincs is vezetősége, szerencsére –, hogy olvassam fel ezt a levelet. Természetesen nem olvasom föl a formai részét, hanem csak a hat pontba foglalt lényegét. Ha referátumot tartottam volna – írtam –, Bibónak abból a nyilatkozatából indultam volna ki, hogy nem hisz a történelemben feltétlen szükségszerűségeket, hanem – mint írta – „hiszek bizonyos nagy vonalakon belül több-kevesebb lehetőségben, melyet lehet elpuskázni és lehet szerencsés vágányokra irányítani”. A demokráciáról van szó, ugyebár: ennek lehetősége vagy elpuskázása a tét; erről kellene beszélni.

Erről azonban én, ha őszinte vagyok, sajnós, a következőket tudom mondani – természetesen vázlatos vezérszavakban és tézisszerű fogalmazásban:

1. A demokrácia több-kevesebb lehetősége ebben a pillanatban adva van két tényezőben is: Az egyik, hogy a válság nemcsak értelmes és elemzésre képes embereket készítet arra a következtetésre, hogy a – komplex – válság meghaladására az egyetlen igazi alternatíva a gazdaság reformjával összhangban a demokrácia, nem pedig „demokratizmus” kiépítése lenne, hanem immár a hatalmi szférát is a demokrácia retorikába kényszeríti. A másik, hogy a nagyobb szabású válság végre egy intelligens és energikus poli-

tikust is arra kényszerített, hogy kimondjon valamit abból: a szocializmus Kelet-Európában átsúlyozódott elveinek egybekovácslása *valamivel* tarthatatlan. Ez a *valami* többé-kevésbé jól leírható a több évszázados orosz autokrácia – Marx szerint ugyan ázsiai despotizmus – jegyeiben, ideértve alapvető szerkezeti jegyeit, a „birodalom” és a gazdaság, a „gazdasági világ” fúziója egyfajta messianizmus jegyében és a társadalom államosítása talaján. És egyebet, amikről Gorbacsov egyelőre csak mértékkel ismert be valamit, jóllehet természetesen már az is világtörténelmi jelentőségű, hogy a zsarnokságot zsarnokságnak nevezi; másfelől szocialista jogállamról, erről a párttörténet szótárában hiába is keresett fogalomról beszél. Mellékes, hogy magára a részleges felismerésre, a kényszerpályán visszatérő történelmi modellek tényére ugyancsak egy hagyományos „szerkezeti” elem kényszeríti, hiszen a Nyugattal való hatalmi egyensúly tarthatatlan a politikai status quo mellett.

2. Ami tehát a „lehetőséget” illeti, a dolog e pillanatban két irányból sem fest rosszul. A legkisebb baj az, hogy válság kényszeríti ki a reformszellemet; hiszen a történelem megannyi példát kínál arra, hogy éppen válságokból születtek új struktúrák. Csakhogy nagy valószínűséggel el fog puszkázódni, s ami a leg-sajnálatosabb, nem is két, hanem három okból.

3. Az egyik ok, hogy egy pillanatig sem hiszem, hogy a hatalom pólusán (ahol elég eredményesen gyökeresedett meg az imént jelzett fúzió kicsinyített mása) egy-két (két-három?) felelős emberen kívül bárki is komolyan gondolna demokráciára. A demok-

---

■ Elhangzott az Új Márciusi Front 1988. november 5-i „Kiút-keresés – a konszolidáció alternatívái” címmel megrendezett vitanapján. Lásd Lázár István (szerk.): *Új Márciusi Front 1988*. Műzsák Közművelődési K., Bp., 1989. 208–213 old.

---

rácia ugyanis, azaz, megint Bibót híva segítségül, a „szabadság objektív technikája”, nagyon hamar nemcsak megkérdőjelezné, hanem alighanem rosszabbat is csinálna azzal a hatalmi monopóliummal, aminél fontosabb a benne részesülők számára nincs. Más kérdés, és önmagában is a válság egész komoly szimptomája (de aligha egyébé), hogy pártfunkcionáriusok kezdenek hovatovább úton-útfélen többpártrendszerrel beszélni. Nota bene; akkor, amikor én, jóllehet, hajlaimaim szerint aztán igazán szívesen élnék egy klaszszikus parlamenti demokráciában, legfeljebb huszadik helyen pengetném ennek elvi lehetőségét. Természetesen, amit Bihari Mihály barátom elmond, az valami más; én pontosan a szó szerinti többpártrendszerre gondolok. De akár például a párt és állam következetes és valóságos elválasztása az alsó szinttől a legfelsőig – sokkal elemibb követelmény egyelőre.

4. Az elpuszkázódás másik és világtörténetileg természetesen súlyosabb tényezője, hogy – kívánsággal ellentétben, de sejtésem szerint – Gorbacsov reformkísérlete vagy az orosz autokrácia történetében ciklikusan fel-felmerülő, majd elvetélődő próbálkozások sorsára fog jutni, vagy a mi szempontunkból nem sokkal jobb, „szocialista” kiadása lesz Nagy Péter reformjainak. Mondani sem kell, hogy az utóbbi sem segítené elő a demokrácia kivirágzását Magyarországon.

5. Ezeknél is leverőbb azonban, hogy módfelett szkeptikus vagyok a másik, a „társadalmi” pólust illetően is. Ez a társadalom képes kivételes helyzetekben – lásd 1956 – heroizmusra. Normális állapotban olyasmikre, amit összevontan ügyeskedésnek neveznék. Am ami a fő: kevés fogalma van arról, hogy mi az a civil társadalom. Nem csoda. Na persze, meg kellene tanítani rá. De nem keverendő össze a *Sollen* és a *Sein*. Egyelőre az a billenő pont, hogy a válság csak a társadalom elemi erejű kényszerítő erejével *együtt* lenne képes a demokráciát kierőszakolni, éspe-dig egy olyan „civil társadalmi” jellegű, józan és fegyelmezett alapállásból kiindulva, amelyben nem a hatalom megosztása (vagy éppenséggel, ami még rosszabb, a hatalomból való „részesedés”) a legfőbb

áhitott cél, hanem a hatalom minden oldalú, módszeres reformmunkálatokkal kidolgozott, intézményes *ellenőrzése*. Ha nem keverem össze a kívánságot a valósággal, negyedéves impresszióim nem szólnak amellet, hogy az egyébként lelkesen üdvözölt egyletesdi és kvázi pártalakulások mögött formálódna valami a civil társadalomnak abból az *ellenállhatatlan* erejéből, ami egyebek közt egyelőre – legalább egy „belső” közmegegyezés alapján – megteremtene a feltételt, mely nélkül jottányit sem lehet mozdulni, vagy éppen csak egy jottányit.

6. Hadd zárjam a kört azzal, hogy ha referátumot tartottam volna, kézenfekvő módon valamilyen valóban a történeti dimenzióból kellett volna kiindulnom, mint ahogy e körül már forgolódtam, amolyan „Ember küzdj, és bízza bízzál” alapon. Más dolog azonban elemezni, és más világosan és pontosan kimondani a jelenre vonatkozó facitot. Az európai régiókról szóló írásum végkicsengése, sajnos, az a lapidáris és megfoghatatlan általánosság, hogy valamilyen gyökérzete megvan a magyar történelemben és általában ebben a szerencsétlen régióban a demokráciának, következésképpen a Kelet-Európába való (de facto bekövetkezett) elcsúszás visszafordításának a remé-

nye. Milyen? Mennyi? Nehezen vizsgálható, és nem is az én eszközeimmel. Mindenesetre a visszafordítás eddigi kísérletei, 1956, 1968, 1980 a maguk más-más stílusával manifeszt módon bizonyították egyrészt, hogy a Közép-Kelet-Európa vagy Kelet-Közép-Európa (ahogy vesszük) valóban virtuális valóság, másrészt, hogy a valóságban nem sok helye van.

Most azonban e kétnapi töprengésem lényege – két napig töprengtem – ebben a vonatkozásban az lenne, ha módszeresen és lelkesen bizonygatnám: a magyar társadalom *történetileg* determinálva van a demokráciára, az mintegy történetileg „megilleti”. Sajnos azonban, a kiindulópontként vett kategóriákban kifejezve, bárhová nézek, úgy látom, hogy a „szükségyszerűségek” nagy súlya és a „lehetőségek” törekenysége mellett ilyen konklúziót *homo historicus* minőségemben nem tudok kimondani. Más kérdés, hogy *homo politicus* minőségemben mit szeretnék.

Bárcsak egyik pontban se lenne igazam.

Már most talán mondanom sem kell, hogy mindent nem azért írtam le, hogy bárkit is bevonjak szkepticizmusomba. Mindebből ugyanis korántsem következik, hogy egy reformmozgalomra – szép álmoként: új „reformkorszakra” – ne kellene minden erővel törekedni; hogy ne kellene ama bizonyos „technikák” kialakítására minél több javaslatot tenni, és így tovább. Ellenkezőleg! Csakhogy ez nem az én asztalom, legalábbis egy ilyen vitaülésen nem. Amit én el tudnék mondani, azt mind elmondták, leírták már részben az itt jelenlevők is, sőt most tettek technikákra javaslatokat, amelyek igen érdekesek. Nem szeretek nem saját ötleteimmel kiállni.

Befejezésül még néhány mondat. Ha már bekezdkezett ez a malőr, kényszerítve vagyok arra is, hogy az Új Márciusi Fronttal való viszonyomat tisztázzam. Két, talán közérdekű, érdeklődésre számot tartó pontot mondanék el, leszögezve, hogy az Új Márciusi Front proklamációját azért írtam alá, résztvevőjévé azért váltam, mert a kezdeményezést rokonszenvesen felelősnek vélem, a résztvevők zömét szakértelmük, illetékességük és morális magatartásuk alapján nagyra becsülöm, a végső szöveggel egyetértek (legalábbis nincs benne olyan, amivel ne értenék egyet). Minthogy pedig szeretnék bízni, még ha a vázolt heroikus pesszimizmus jegyében is, valamiféle civil társadalom kiformalódásában, ennek normáihoz igazodva elfojtottam egy kisebbséggel szemben táplált fenntartásaimat. A dolgok ne „személyi” szempontokon múljanak, ha maga a dolog jó. Nagyjából ezt mondtam magamban, üdvözölvén, hogy az Új Márciusi Front nem kíván párttá lenni, minthogy ez esetben fel sem merült volna, hogy valamit mondjak magamban.

A dolog azonban nem lett olyan jó, ahogy kellett vagy lehetett volna. Nemcsak formai szépséghiba az, hogy szeptemberi lett a *Márciusi Front*. Hogy a magam mániái köréből hozzak példát: Bolognában már 1200 körül tételesen kimondták, hogy bármely *communitas* létezhet *sine auctoritate principis*, a fejedelem autoritása nélkül, a kommunális „szabadság” detto, minthogy senkinek eszébe sem jutott 1200 körül ott, hogy a kettőt szét lehet választani. Ezzel szemben például Oroszországban 1917-ig a „szabadságot” (értsd bármely szorosan limitált álautozómiát) elvileg mint állami „adományt” fogták föl. És 1917 után? ... Ez szónoki kérdés. Mármost szimbolikus jelentősége van annak, sajnos, hogy az Új Márciusi Front a Politikai Bizottság autoritásából kelt életre. (A juristák másik része persze, hogy igazságos legyen, Bolognában 1200 körül szintén azt vallotta, hogy az autonóm közösségi lét csak *ab auctoritate principis*, azaz csak a privilégium erejénél fogva létezik.) Itt tehát van egy kényes billenőpont, melynek elvi jelentősége van, sőt további kiágazásai is vannak, még akkor is, ha a kézenfekvő magyarázatot ismerem. A másik pont az volt, amiben itt már elhangzott helyreigazítás: a konszolidáció fogalma ennek a vitaülésnek

a címszavában. Ez az 1987. december 23-i megállapodással szemben, amely gyökeres átalakulást tűzött ki célul, mást mond. De itt erről már magyarázatot kaptam. Én nem voltam jelen, amikor ez a cím megszületett, remélem, nem freudi elvítés alapján. Ezzel levellemnek azt a részét, ami közérdekű, felolvastam.

VÁLASZOK, REFLEXIÓK A VITÁRA*

Szűcs Jenő: Kaptam egy személyhez szóló kérdést, amelyre nem árt néhány mondatot fordítani. A kérdés így hangzik: a proli társadalmat már kipróbáltatták velünk; nem lehetne-e a „civil társadalom” helyett a „polgári társadalom” magyar kifejezést használni? Természetesen nem azzal kellene itt az időt tölteni, hogy milyen fordítási vagy nyelvhasználati gondjaink vannak. De van valami emögött, ami megér néhány gondolatot, anélkül, hogy az európai állambölcsélet és jogfilozófia nagyon mélyeséges mélyére merülnénk.

Nos, a „polgári társadalom” nem terminus technicus, a „civil társadalom” terminus technicus. A „civil society” fogalmát elsősorban az angol és amerikai politikai teoretikusok és jogfilozófusok használják. Nem véletlen, hogy a kifejezés ott gyökeresedett meg leginkább, ahol a korai, a premodern és modern struktúrák közt viszonylag organikus folyamatosság létezett. A „civilis societas” kifejezés már az antikvitástól élt, és mindig azokban a korszakokban merült föl újra, mikor az „állampolgár” fogalmát akarták meghatározni. Az állampolgár megfogalmazásának egyébként két érdekes és a modern demokrácia számára fontos fogalmi jegye volt, hogy úgy mondjam: a neosztoikus filozófiától a középkor jurisprudentiáján át Montesquieu-ig és a modern korig. A „civil társadalom”, a „civilis societas” egy olyan társulat, amely a „juris consensu” és az „utilitate communi”-n jött létre; azaz a jog-konszenzus és a közhaszonban való megegyezés alapján. Ezt már Arisztotelész is tudta – ahol az európai gondolkodás elkezdődött, ott tudták, hogy intézmények kellenek, jog, és a közhaszon szempontjából közmegegyezés kell az alapelvekben (amelyek lehetnek 12, 24, 36, teljesen mindegy), valami, ami mögött szeparált érdekek vannak. Ami azonban a „civilis societas” lényege: az, hogy bizonyos dolgokban megegyeznek. Ez a megegyezés a különböző nézetek között – szerintem – ma billenőpontja a demokráciának, a demokrácia lehetőségeinek. (És én – természetesen az eredeti kontextus értelmében – szkeptikus vagyok.)

A „civilis societas” kifejezés azért nem honosult meg a magyar nyelvben, mert nem volt igazi magyar demokrácia. Ha lett volna, akkor lenne egy ilyen kölcsönszavunk: „civilis societas”, amely most olyan anorganikusnak tűnik. Így tehát ebben a terminológiai kérdésben meg lehet fogni valamit a dolog lényegéből. □

* ■ Szűcs Jenő hozzászólása az idézett kiadvány 280–281. oldalán